

ЄВРОПЕЙСЬКА БЕЗПЕКА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ІНТЕГРАЦІЇ

Сьогодні жодна з провідних держав не візьме на себе відповідальність за іншу країну без інтеграційних об'єднувальних важелів, зокрема і країну т.зв. «сірої» зони, що може нести безпосередню загрозу як країні-захисниці, так і її партнерам, з якими вона зв'язана відповідними зобов'язаннями. Єдиний вихід з ситуації, що склалася, тобто ситуації відсутності безпеки, на наш погляд, полягає в активній участі у різноманітних інтеграційних схемах різнопланового спрямування. Нехай це економічна інтеграція чи політична взаємодія, чи гуманітарна взаємодія тощо. До того ж сьогодні, якщо прискіпливо подивимося на співпрацю держав, практично неможливо відокремити економічні від політичних та гуманітарних взаємин. Всі ці складові формують єдиний комплекс цілісного контактування, тобто інтеграції.

Зрозуміло, що ця думка не є новою: ще на початку 1950-х років провідні європейські інтегратори, такі як Пол Спаак, Жан Моне, навіть обережний прем'єр Франції Рене Плевен та багато інших схилилися до думки творення єдиного інтеграційного простору, який би містив як економічну, так і політико-безпекову інтеграцію. Лідери висували цікаві різноманітні об'єднавчі проекти¹, квінтесенція яких витримала десятиліття і врешті виконала певну роль у формуванні сучасного інтеграційного європейського дітища.

Враховуючи те, що проект «Європа»² практично досягнув своїх кордонів, і подальше розширення поза наявні географічні межі загрожує черговим колапсом або провалом запровадженої

інтеграційної моделі, останні інституційні рішення було скеровано на внутрішню концентрацію зусиль виходу з кризи і економічне зростання через посилення важелів впливу першорядного концентричного кола провідних країн ЄС — Німеччини і Франції (оскільки за їх рахунок). Щодо процесів назовні також спостерігаємо зміцнення моделі концентричних кіл — намагання зберегти статус-кво впроваджених диференційних форм співробітництва, що є нижчими (можливо для деяких країн — перехідними) за рівень повноправного членства.

Така схема нині влаштовує як учасників євроінтеграційного процесу, так і провідних світових потуг, оскільки в умовах хиткого балансу світової рівноваги, політичної невизначеності (президентські вибори в США) міжнародна спільнота обирає хоча й крихке, а все ж балансування. Балансування у вищих горизонтальних площинах інерційно призводить до балансування на нижчих її поверхах. Саме у такі періоди необхідне згрупування слабких ланок (держав), концентрація внутрішніх ресурсів кожної, зосередження на власних проблемах, зондування оточення, інакше: поглиблення заради майбутнього розвитку.

І наша країна нині не в стані запропонувати нової інтеграційної моделі: змушена пристосовуватися до існуючих варіантів. Найприйнятнішою з них для сучасної України і апробованою практикою є європейська система безпеки, що уявляється доволі чіткою та прозорою. Спирається на триумвірат провідних європейських структур: ОБСЄ, ЄС (+НАТО) і РЄ. Саме ці регіональні структури продовжують нести тягар неподільності Європи. Однак ситуація, що склалася навколо зазначеного питання, є не такою простою, як здається на перший погляд. І складність ця полягає у першу чергу в амбітних геополітичних інтересах вірогідних гарантів безпеки позоставших поза військовими альянсами країн. Не буде новиною зазначити, що й нині триває протистояння між силовими потугами світу, які намагаються «поділити» вплив на ті країни, що поки перебувають у невизначеному геополітичному стані.

Розглянемо основні моделі безпеки європейського простору. Інтеграційна модель Європейського Союзу містить політичні, економічні й безпекові складові плюс питання збереження європейської ідентичності. Говорити про сформовану модель безпеки ЄС ще зарано, оскільки вона перебуває у процесі

структурного становлення, що запроваджується за рішеннями Лісабонського договору ЄС. Фактично, після делегування Західноєвропейським Союзом (ЗЄС) власних безпекових функцій, з початку 2000-х років відбувається формування і реалізація багатопланової схеми безпекового простору Європейського Союзу. Стрижнем цієї схеми, поза дотичними та опосередковано причетними до безпекових проблем структурами, є у першу чергу Європейська служба зовнішньої діяльності (ЄСЗД, англ. European External Action Service, EEAS), яку очолила баронеса Кетрін Ештон.

Підкреслимо, що ЄСЗД є новим, ще не апробованим у міжнародній дипломатичній практиці механізмом, так би мовити європейським know-how поєднання зовнішньополітичних функцій з оборонними, що в результаті створює багатофункціональний безпековий загал. Основними функціями Служби є практичне впровадження спільної зовнішньої та безпекової політики Євросоюзу, через вже напрацьовану систему двосторонніх відносин між ЄС і третіми країнами, сприяння виробленню уніфікованої (спільної) позиції країн-членів з питань зовнішньої політики ЄС, досягнення високих результатів та впровадження їх на практиці, контроль за дотриманням єдиної позиції та виконанням спільних рішень тощо. Сформульовано принципи, якими керується ЄСЗД, серед яких забезпечення суворої відповідності положенням Лісабонського договору, запобігання дублюванню сфер компетенції та послідовність і узгодженість зовнішньополітичних дій є визначальними. Водночас ЄСЗД надає сприяння президенту Європейської Ради (ЄР), яким було обрано Генріха Ван Ромпея, президенту ЄК (Мануель Жозе Баррозу) та членам ЄС.

ЄСЗД, повномасштабна діяльність якої, як передбачається, розгорнеться у 2014 році, має доволі розгалужену структуру. Керує нею Високий представник ЄС у закордонних справах та безпекової політики — Віце-Президент Європейської Комісії, термін перебування на посаді якого вимірюється терміном повноважень Комісії. Високий представник не тільки керує роботою свого розгалуженого відомства — зовнішньополітичної служби, а й головує на засіданнях Ради міністрів ЄС із зовнішніх зв'язків та у Політико-безпековому комітеті ЄС. Про діяльність Європейської служби зовнішньої діяльності Високий

представник на регулярній основі звітуватиме Раді ЄС та Європейському Парламенту.

Як Віце-Президент ЄК, тобто як член Європейської Комісії, Високий представник наділений правом законодавчої ініціативи та контролю за виконанням законодавчих актів. Штаб ЄСЗД складається з генерального секретаря, його заступників; генеральних директорів та їх заступників, які є відповідальними за розробку стратегії і тактики зовнішньої політики, за охоплення увагою всіх географічних напрямів діяльності ЄСЗД; директорів — головних радників, що не дублюють компетенції заступників генерального секретаря і генеральних директорів; керівники відділів — радників і глав представництв ЄС в інших країнах, які фактично стали посольствами Євросоюзу: на сьогодні налічується 136 представництв Єврокомісії у різних країнах світу.

Не виключено, що представництва невеликих країн ЄС ліквідують власні дипломатичні місії і передадуть їхні повноваження посольствам ЄС. Зазначимо, що розгалужену кількість посольств ЄС можна порівняти хіба що з дипломатичними установами провідних європейських країн. Так, Велика Британія має посольства і консульства у понад 170 країнах світу. В Німеччині — 226 місій за кордоном, серед яких: 145 посольств, 59 генеральних консульств і консульств у столицях інших країн, 12 постійних місій і 10 інших місій. Франція має 149 посольств, 17 представництв і 113 консульських офісів. Для порівняння, Росія утримує 236 закордонних установ, що на сто одиниць перевищує дипломатичну службу ЄС³.

Структура єдиної дипломатичної служби ЄС, як передбачається, налічуватиме близько 7 тисяч осіб, третина з яких працюватиме в Брюсселі у центральному апараті. Однак наведені цифри ще не охоплюють усіх компонентів ЄСЗД. До Європейської служби зовнішньої діяльності, як було заплановано, переведено весь комплекс безпекових структур і підрозділ військового персоналу ЄС, Управління з питань врегулювання криз і планування та підрозділ з питань планування та реагування на надзвичайні ситуації. До кола питань діяльності Високого представника увійшли також функції Європейського оборонного агентства, Супутникового центру ЄС, Військового колежу ЄС, Інституту безпекових досліджень ЄС. Складовою ЄСЗД також стали Ситуаційний центр (SITCEN), який взаємодіє

з президентом Європейської Ради, президентом та членами Єврокомісії. У складі ЄСЗД сформовано юридичну службу, кадровий підрозділ, фінансову установу, аудиторську палату, протокольний відділ, підрозділ, відповідальний за внутрішню безпеку. До того ж функціонуватиме інформаційний центр, комітет зв'язків із громадськістю, які водночас відповідатимуть за формування позитивного іміджу ЄСЗД.

Європейська служба зовнішньої діяльності буде взаємодіяти з відповідними службами інших європейських інституцій, а засади такої співпраці буде закріплено в окремих робочих документах між Високим представником, Радою ЄС, Єврокомісією та Європейським Парламентом.

В основу безпеки ЄС покладено Принцип солідарності та оборонної політики, за яким:

- країни зобов'язані надати допомогу країні-члену ЄС в разі територіального нападу чи катастрофи;
- країни мають укласти спільну оборонну угоду;
- на всі країни розповсюджується процедура посиленого співробітництва, що означає високий рівень інтеграції не менше ніж дев'яти держав.

Серед найістотніших моментів безпекових змін є включення до Лісабонського договору прообразу положення про колективну безпеку. Хоча у новій редакції Договору про ЄС словосполучення «колективна безпека» не закладене, разом з тим вказано, що в разі збройної агресії щодо однієї з країн ЄС інші мають виконати свої зобов'язання з надання їй допомоги і сприяння всіма засобами, що мають у своєму розпорядженні. Отже, Принцип колективної оборони закладений у Договорі про ЄС, стаття 42 якого гласить, що у випадку, якщо держава стане об'єктом збройної агресії, інші члени ЄС зобов'язані надати їй підтримку і допомогу всіма доступними засобами (за ст. 51 Статуту ООН). Таким чином не виключено, що ЄС не повертатиметься до відомої схеми Західноєвропейського Союзу (ЗЄС), який відповідав за безпеку країн Євросоюзу. Нагадаємо, що діяльність ЗЄС була заморожена у 2002 році з тим, щоби зберегти юридичну спроможність європейських країн до колективної оборони поза діяльністю Північноатлантичного Альянсу (НАТО). Підтвердженням цього є розбудова Європейським Союзом оновленої безпекової системи захисту, яка спирається на принцип колективної безпеки, регулятором і реалізатором якої є сучасна Європейська служба

зовнішньої діяльності і безпосередньо її складова — оборонні та безпекові структури.

Позитивні зсуви в цій сфері зазначені оновленою позицією Франції — одного з лідерів європейського ядра, керівництво якої із поверненням до військової складової НАТО активно обстоює посилення власної ролі в Північноатлантичному Альянсі і, як наслідок, запропонувало створити в рамках Європейської політики безпеки і оборони спеціальну групу з метою розвитку співпраці в галузі оборони із шести провідних держав: Франції, Німеччини, Великої Британії, Іспанії, Італії і Польщі. Привертає увагу і те, що на сесії Асамблеї Західноєвропейського Союзу, що відбулася у грудні 2007 року в Парижі, з боку Франції доволі активно лунала думка про включення ядерної компоненти країн-членів ЄС як складової майбутньої оборонної політики. Однак можна констатувати, що ЄС не виробив єдиної позиції щодо протиракетної оборони, ані з інших нагальних питань безпеки, зокрема й Договору про звичайні збройні сили в Європі.

Хоча перша спільна декларація про Європейську політику безпеки і оборони (ЄПБО) була прийнята ще у 1998 році, однак ЄПБО розгорнулася доволі стрімко. В активі ЄС діє понад 18 миротворчих місій у різних регіонах світу: на Балканах, в Африці, на південь від Сахари, на Близькому Сході і в Центральній Азії. Країни-члени ЄС досягли консенсусу в одному питанні, а саме, що спільна політика є необхідною і ЄПБО залишається сферою міжурядового співробітництва. Успіх цієї політики повністю залежить від виконання настанов Лісабонського договору. На країни ЄС очікує скоординована політика і підхід до керування цивільними кризами, оскільки з 18 місій — 14 заходів були не стільки військовими, скільки з урегулювання цивільних (гуманітарних) криз.

Утворення Європейської служби зовнішньої діяльності та концентрація в одних руках зовнішніх функцій ЄС, на думку спостерігачів, має підвищити ефективність участі інтеграційного об'єднання у міжнародних справах, зняти з порядку денного проблему координації дій, подолати неузгодженість у прийнятті відповідних рішень, що запроваджуються спільнотами. І найважливіше, як передбачається, зовнішньоекономічні дії будуть підтримувати зовнішньополітичними акціями, які спиратимуться на можливість здійснення військово-гуманітарних операцій. Водночас зовнішні дії ЄС набудуть цілісний характер,

а ЄС зможе говорити назовні єдиним голосом, посилиться і інформаційна зовнішня складова діяльності Євросоюзу. Недостатність інформування про діяльність ЄС на зовнішній арені вже далася взнаки. Так, доволі інтенсивно ЄС діяв в Афганістані, однак майже ніхто особливо такої діяльності «не помітив». Значні грошові витрати і політична активність не принесли політичних дивідентів.

Іншим позитивом для ЄС із запровадженням Європейської служби зовнішньої діяльності розглядається автономність зовнішніх дій, чому сприяють і домовленості з НАТО, і набутий досвід кризи в Косові та на Балканах. Хоча успіхи ЄС в гуманітарних операціях незначні, однак поступово цю нішу відповідальності європейці можуть перебрати на себе. Важливим моментом є також і закладені в документах положення про структурування співробітництва. Структурування взаємодії дозволить збільшити оборонний потенціал, створювати єдині сили, запускати спільні військово-технічні програми. До того ж така співпраця передбачає виконання певних контрольних функцій. Держави – учасники структурованого співробітництва беруть на себе зобов'язання надавати для спільних потреб спеціально призначені військові підрозділи на термін від 30 до 120 днів. Питання щодо початку конкретних операцій, визначення типу і параметрів місій, постановки завдань врегулювання криз, як і раніше, вирішуються на основі одноголосності.

Комплекс проблем, що стосуються спільної безпеки та оборони, вирішуються європейськими країнами спільними зусиллями з НАТО. Для деяких країн, що входять і в ЄС, і в НАТО, передбачається кореляція узятих на себе зобов'язань у рамках СПБО. Однак проблема врегулювання збройних конфліктів лишається доволі гострою. І Лісабонський договір її фактично не зачіпає, хоча результативність розв'язання збройних протистоянь напряму залежить від того, як ЄС і НАТО домовлятимуться між собою.

Однак світові процеси вносять свої корективи у поточну ситуацію. У відповідь на події в Грузії і намагання Росії форсувати свій проект з урегулювання карабаської проблеми, на нашу думку, Євросоюз реалізував оборонний проект – утворив Європейські сили або Корпус швидкого реагування. Тим не менш, європейці категорично відмовились брати участь у миротворчій операції в Грузії у зв'язку з подіями серпня 2008

року. Якими чинниками мотивувалася їхня відмова? Відповідь на це питання лежить у площині суті і мети Європейських збройних сил, мотивах і характері їх утворення, в ідеї і намірах проведення відповідних операцій у регіонах. Євросили утворені не в межах Західноєвропейського Союзу, а є втіленням нової ідеї застосування сили в обмежених обсягах у центрах напруги. До того ж і перед Грузією країни ЄС не несуть відповідальності за безпеку цієї держави.

Нагадаємо, що ідея утворення відокремлених від НАТО європейських сил була висунута Францією і Німеччиною, до яких приєдналася Велика Британія. При цьому Німеччина, з огляду на низку особливостей її історичного минулого, намагається віддати лідерство в цьому питанні Франції. Франція – ідеолог і лідер військового проекту ЄС – всіляко підкреслювала альтернативну значущість проекту. Європейські сили покликані брати участь у врегулюванні відносин в зонах конфліктів, в яких вже відсутнє збройне протистояння. Тим самим функції європейських сил зведені до виконання миротворчих операцій. У певному сенсі вони стають альтернативою військам ООН. Європейці у першу чергу зацікавлені в забезпеченні порядку в самій Європі, що пов'язано з проблемою просторової відповідальності європейських сил. Однак цьому на заваді стають об'єктивні проблеми, передусім нездатність і неефективність збройних сил європейських держав у розв'язанні локальних конфліктів. До негативних характеристик європейської військової складової додамо низький рівень координації дій військових контингентів, несумісність основних видів бойової техніки, низький рівень технічної і транспортної мобільності військ, відсутність розуміння тактичних завдань, низька ефективність прийнятих командуванням рішень. З'ясувалося, що виробництво озброєнь далеке від досконалості, не має необхідної універсальності, здійснюється за національними стандартами. Фактично Європа не має уніфікованих стандартів з виробництва озброєнь. Європейці з'ясували, що не зважаючи на деякі успіхи у військово-технічній сфері, вони в цілому відстають від ВПК США і неспроможні застосувати нові технології в умовах вузьких національних ринків озброєнь. За оцінкою міністерств оборони Франції і Великої Британії, для успішного розвитку військового виробництва ринки озброєнь мають бути розширені у 2–2,5 разу. Йдеться про головні види

звичайних озброєнь, ринки яких не можуть бути розширені за рахунок третього світу. Тільки об'єднана Європа може надати такий місткий і перспективний ринок.

Однак під час розробки європейської оборонної ініціативи з'ясувалося, що європейці змушені тісно співпрацювати з НАТО і США, оскільки для проведення операцій в окремих регіонах необхідно користуватися розвідувальними можливостями супутників, авіа- і морськими базами, яких не мають європейські держави. Хоча ці задачі ще не настільки актуальні, щоб їх вирішувати сьогодні, однак необхідні принципові перспективні рішення. Розподілення функцій між НАТО і європейськими силами є проблемою ще далеко не розв'язаною. Так чи інакше, на НАТО очікують нові неузгодженості, проблеми прийняття політичних рішень, а також військові проблеми. На думку США, розбудова європейських сил понижує ефективність НАТО і створює зайву проблематичність. До того ж певних ускладнень додає ще і російський фактор, який в утворенні європейських сил грає другорядну роль, однак не враховувати його неможна. На переконання Франції і Німеччини, росіяни мають певний комплекс ворожості щодо НАТО, однак успішно ведуть з ними діалог, зокрема і з проблем безпеки. Не слід не враховувати також і турецький фактор, що обтяжений участю Туреччини в НАТО: ігнорування її бажання на членство в ЄС може принести всім сторонам безліч ускладнень, що вже й сьогодні дається взнаки.

Процес структуризації Європейського Союзу захопив не тільки безпеково-оборонну сферу його діяльності. Економічна криза диктує нові правила поведінки європейських країн інтеграційного простору. Переглядаються питання формування бюджету, видатків, діяльності допомогівих фондів; ускладнюється процедура надання допомоги, змінюється порядок відшкодування, зазнають перетворень і банківські порядки. Так, на засіданні Ради ЄС із загальних питань затверджено проект кошторису Євросоюзу на наступний рік. Міністри узгодили, що обсяги виплат у 2013 році не повинні перевищувати рівень нинішнього року більш ніж на 2,9%. У результаті бюджет Європейського Союзу на 2013 рік становитиме € 132,7 млрд у виплатах (фактичні суми, які можуть бути виплачені) та € 149,78 млрд — у зобов'язаннях (платежі, що можуть бути здійснені протягом кількох фінансових років).

Пріоритетними статтями бюджету є підтримка сталого економічного зростання, політика зближення та політика ЄС у сфері свободи, безпеки й правосуддя. Все зазначене доводить про зосередження європейців на внутрішніх проблемах, спричинених кризою. Рішення Ради ЄС дозволило Кіпру (як головуючій країні) розпочати перемовини з Європарламентом щодо розгляду проекту бюджету в жовтні 2012 року. Міністри ЄС також обговорили пропозицію Європейської Комісії стосовно довготермінової програми фінансування на 2014–2020 рр., план на друге півріччя 2012-го, запропонований Кіпром, що головує в ЄС, та підсумки засідання Європейської Ради 28–29 червня. Нагадаємо, що учасники саміту Євросоюзу 29 червня 2012 року ухвалили заяву, в якій, зокрема, йдеться, що вкрай важливо розірвати порочне коло між банками та державою. Тому Єврокомісія розробила пропозиції щодо створення єдиного контрольного механізму.

Учасники саміту також підтвердили рішучість зробити все необхідне для забезпечення фінансової стабільності єврозони. Зокрема, задля стабілізації ринків держав зони євро планується задіяти всі наявні інструменти, виходячи з конкретних термінів, рекомендацій та зобов'язань цих країн, а також відповідно до Європейського семестру, який зобов'язує всі країни ЄС надавати свої бюджети на розгляд до Єврокомісії, Пакту про Стабільність та Зростання і процедури макроекономічних дисбалансів. Як наголошують лідери ЄС, усі згадані кроки мають бути здійснені виважено, але дуже рішуче. Адже, як зазначається в оприлюдненій на початку серпня доповіді МВФ про транскордонний вплив, ВВП єврозони може скоротитися майже на 5% — якщо поглиблення європейської кризи призведе до істотного скорочення обсягів виробництва у світовій економіці. «З минулого року проблеми європейських країн позначалися на фінансових ринках єврозони, проте поки не позначилися на інших ринках, — відзначається у доповіді МВФ. — Тому ситуація в євзоні вимагає перегляду умов гри: необхідно терміново докласти зусиль до утворення банківського союзу, бюджетної інтеграції, поетапного скорочення бюджетних витрат, а також кредитно-грошового стимулювання⁴. Вливання Європейським Центробанком трильйону євро в банківську систему ЄС і збільшення європейських фондів рятування і резервів Міжнародного валютного фонду допомогли

запобігти стрімкому розширенню кризи⁵. Отже, рішення ЄС і запроваджені заходи підтверджують рішучість намірів Європи виправити ситуацію та забезпечити подальший розвиток. За розрахунками ОЕСР, економіка еврозони скоротиться на 0,1% у поточному році, а у 2013 році зросте на 0,9%. Локомотив регіону – Німеччину – очікує розширення на 1,2% у 2012 році і на 2% у 2013 році. Водночас зазначимо, що хоча стан економік ОЕСР поліпшується, боргова криза еврозони може вийти з-під контролю, оскільки Греції навряд чи вдасться зберегти кредитоспроможність, а іспанські банки потребують рекапіталізації.

Збереженню європейських цінностей загрожує проблема, пов'язана з міграцією і мігрантами. Наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття практично всі країни ЄС приймали іммігрантів. Кількість іноземців, зареєстрованих у 1991 році в ЄС, сягла 13 млн осіб. Нині, за приблизними даними, у Західній Європі налічується близько 30 млн мусульман і їхня чисельність швидко зростає. Імміграційна політика залучення мігрантів була запроваджена для забезпечення економічних потреб європейських держав. Фактично самі європейські уряди узалежили власну економіку від припливу робочої сили з-за кордону. Неврегульованість питання призвела до того, що потоки нелегальних іммігрантів, які на початку 90-х років ХХ ст. набули значних масштабів, загрозували економічній і соціальній стабільності.

Неконтрольована міграція несе загрозові проблеми. Небезпечних ознак набуває таке явище, як ісламізація Європи. Непродумана міграційна політика призвела до зростання кількості мусульман у Франції – понад 8 млн осіб (у 1980-ті роки – 5 млн), будівництва в цій країні близько 3 тисяч мечетей, надходжень значних коштів із Саудівської Аравії на підтримку мусульманського населення. Повідомляється також про 3 млн мусульман і 2 тисячі мечетей у Великій Британії; 7 млн (середина 1990-х років – 4 млн) мусульман у ФРН і понад 2 тисячі мечетей, а також про поширення прозелітизму: щороку майже дві тисячі німців приймають іслам. Мечеті побудовані у Бельгії, Польщі, Норвегії, Фінляндії тощо.

Імміграція спричинила глибокі політичні наслідки – т. зв. феномен взаємного відштовхування, який неможливо заперечити⁶. За кількістю іммігрантів Франція посідає другу

позицію в Європі після Німеччини. За переписом 1999 року чисельність іноземців у Франції складала 3,3 млн, або 5,6% населення, а число іммігрантів – 4,3 млн (7%). Між тим якщо врахувати тих, хто створив нові родини у Франції, то чисельність осіб, причетних до сучасної імміграції, можна оцінити у понад 12 млн осіб.

Для Франції найважливішою метою імміграційної політики була інтеграція іммігрантів у французьке суспільство. Згодом ця мета набуває все більшої актуальності у зв'язку з ісламізацією французького суспільства і загостренням кризи французької ідентичності. Зростає незадоволення французів міграційною політикою влади, поширюється негативне ставлення до ісламу (76% опитуваних громадян). Як наслідок, понад 80% французів вимагають проведення політики відокремлення держави від церкви, оскільки іслам стає домінантною релігією в країні: з 6 млн французьких етнічних мусульман віруючими себе вважають 75%, дотримують посту в Рамадан 70%. На релігійному ґрунті спостерігаються зіткнення з католиками.

Імміграція вже принесла європейським країнам негативні наслідки. Перш за все посилила безробіття, спричинює зниження рівня заробітної плати, ускладнює житлові проблеми, погіршує криміногенну ситуацію, посилює рівень соціальної напруги в країні, загострює проблему дискримінації і погіршення якості шкільної освіти. Імміграція називається серед першорядних причин кризи французької ідентичності. Подібні проблеми міграція принесла і Німеччині. У результаті лідери провідних держав Євросоюзу змушені були визнати колапс запровадженої міграційної політики.

ЄС започаткував і поглибив розробку єдиних критеріїв щодо легальної міграції і запобігання нелегальній міграції, від обмежень імміграційних потоків до прагматичного залучення необхідної кількості мігрантів. Прикладом уніфікованої політики є реалізація плану «Дорожньої карти імміграції»: впровадження спільного для країн ЄС законодавства правил в'їзду і перебування громадян з третіх країн, залучення кваліфікованих спеціалістів, сезонних робітників, уведення квоти робітників-іноземців для кожної країни. Таким чином, імміграція залишається бажаною, однак розглядається як певний амортизатор на випадок кризи й безробіття, оскільки в умовах

несприятливої економічної ситуації іммігранти звільняються першими.

Європейська модель безпеки регіону не зосереджується тільки на безпекових схемах Європейського Союзу. Вона передбачає і містить широку діяльність регіональної безпекової структури — Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), головним інструментом якої є раннє попередження і запобігання конфліктам, врегулювання криз і постконфліктне відновлення. Хоча ця структура не має формального правового статусу, однак усі її рішення є політично зобов'язуючими. Місії (зокрема і польові), представництва і представники ОБСЄ — понад 4 тис. осіб у 19 конфліктних точках Європи, Кавказу і Центральної Азії — допомагають утримувати європейський баланс у стані стабільності, стримувати амбіції, проводити вибори, захищати права людини⁷.

Події останнього десятиліття продемонстрували вразливість європейської інтеграційної єдності. На тлі європейських негараздів, контрастуючи з іншими міжнародними інститутами, Рада Європи як одна з важливих ланок європейської єдності і стабільності, виявила стійкість і утвердила себе складовою системи регіональної безпеки. РЄ розроблено чимало програм сприяння демократичним і правовим реформам у країнах Центральної і Східної Європи. Рада Європи — це інституція, яка опікується передусім захистом прав людини. Набувши членства в цій організації, Україна зобов'язалася стати на захист демократичних цінностей. Отже, механізм європейської безпеки був би неповним без діяльності регіональної структури — Ради Європи. Водночас, зазначимо, що нинішня обмеженість питань, що перебувають під патронатом РЄ, залишають за цією організацією широке поле дій для створення системи адаптування до глобалізаційних явищ сучасності через механізм захисту прав людини. Вже сьогодні спостерігаємо розгортання процесу спільного вироблення рішень Ради Європи і ЄС, взаємопроникнення у правові норми одне одного, взаємопов'язані кроки Ради Європи, ОБСЄ і ЄС. Таким чином модель тріумвірату провідних європейських структур діє на користь стабільності і безпеки Європейського регіону.

¹ Див.: Чекаленко Л.Д. Україна в європейських структурах безпеки і співробітництва // Україна в Європі: контекст міжнародних відносин / за ред. А.І. Кудряченка — К.: Фенікс, 2011. — С. 534–550.

² Тобто ЄС.

³ Європа обзаведеся своїм МИДом // Коммерсантъ. — 2010. — 28 квіт.

⁴ Ухвалено проект бюджету ЄС на 2013 рік // Євробюлетень. — 2012. — № 8, серпень–вересень. — С. 4.

⁵ Європа — тормоз мировой экономики, — ОЭСР. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://economics.lb.ua/world/2012/05/22/152407_evropa_tormoz_mirovoy_ekonomiki_.html/. — 22 мая 2012.

⁶ Див.: Чекаленко Людмила, Васильєва Марія. Виклики міграції: досвід Європи // Зовнішні справи. — 2012. — № 1. — С. 44–48.

⁷ Див.: Циватий В., Чекаленко Л. Головування України: завдання визначено, шляхи окреслено // Зовнішні справи. — 2012. — № 7. — С. 6–9; Чекаленко Л. ОБСЄ: українське головування. — К.: «LAT&K», 2012. — 78 с.

Анотація. Стаття присвячена питанням безпеки Європейського континенту, безпековим моделям сучасної Європи (ЄС, ОБСЄ, РЕ).

Ключові слова: безпека, оборона, зовнішня політика, криза, інтеграція.

Аннотация. Статья посвящена вопросам безопасности Европейского континента, моделям безопасности (ЕС, ОБСЕ, СЕ).

Ключевые слова: безопасность, оборона, кризисы, интеграция.

Summary. The security problem of Europe is discussed in the paper, models of security of such unions and organizations as EU, OSCE, CE.

Key words: security, defense, crises, integration.

УДК 332.14-4.01

Liudmyla CHEKALENKO,

*PhD (Politics), Professor,
Diplomatic Academy of Ukraine
under the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine;*

Olha BUDKO,

*PhD-student,
Diplomatic Academy of Ukraine
under the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine*

EUROPEAN SECURITY THROUGH A PRISM OF INTEGRATION

Today, none of the leading states shall take any responsibility for another country without having relevant levers of integration and uniting. The same also refers to a so-called «grey zone» country, which could bring a direct threat both to its supporter or defender, and to the partners of the defender that the latter is connected to by having certain responsibilities. The only way out of this situation, meaning the situation of no security, as the authors see it, is to participate as much and active as possible in various integration schemes and concepts of vast activity spectrum. That is economic integration, political interaction, humanitarian co-operation etc. On top of that, if we today look scrupulously at the co-operation between the states, it is practically impossible to separate economic from political or humanitarian. All these compounds form a unified complex of integral engagement that is integration.

It is understood that this idea is not brand new: at the beginning of 1950's Europe's leading integrators, such as Paul Spaak, Jean Monnet, even France's cautious prime-minister Rene Pleven, as well as a lot of others leaned towards an idea to create a common integration space, which would include economic as well as political and security integration. The leaders suggested various

and rather interesting integration projects¹, whose quintessence survived through the decades and, at the end, played a certain role in forming Europe's modern integration brainchild.

Taking into account that the «project Europe» (or the European Union) has practically reached its limits, and its further enlargement beyond the geographic borders threatens to end with another collapse or a failure of the implemented integration model, the latest institutional decisions were aimed at a) concentrating the inner efforts in order to get out of crisis, and b) further economic growth by strengthening the influence levers of the EU's leading first concentric circle states — Germany and France (as they are paying the bill). As for the outer processes, the strengthening of the concentric circles scheme could also be observed — an attempt to preserve the status quo of the implemented differential forms of co-operation that are of a lower rank than the full membership (but for some countries could be of transitional character).

This scheme now is acceptable and convenient for both the integration process participants and the world's superpowers. In world's current conditions of political uncertainty (presidential elections in the US) and frail balance, the international community chooses to teeter on the brink even though it is rather fragile. The brink-teetering on higher horizontal levels causes, by inertia, a balancing on edge process on its lower floors. This is the time when a unity of the weaker links (states) is highly desirable, as well as concentration of their inner resources and attention to their own problems, monitoring the environment or, in other words, recession for the benefit of future growth.

And our country, now unable to suggest a new integration scheme, is forced to adjust itself depending on the existing options. In current circumstances the most acceptable for Ukraine is the already tested European security system which is seen as rather clear and transparent. It is based on the triumvirate of Europe's leading structures: OSCE, EU (+NATO) and the Council of Europe. That is them, who keep carrying Europe's indiscerptibility. But, the complex of circumstances surrounding this issue today is not that simple as it seems from a first glance. The complexity of the case derives, in the first place, from the ambitious geopolitical interests of potential security guarantors for the countries that are not yet members to any military alliance. It is not a novelty to say that the competition for influence over the countries with an undefined geopolitical status continues among the world's leading powers.

Let us look at basic European security models. The EU integration model contains political, economic and security components as well as the issue of preserving the European identity. It is yet ahead of time to say that the EU security model is formed, as it remains in the process of structural establishment under implementation of the Lisbon Treaty. In fact, since the beginning of 2000's, after the security functions were taken from the Western European Union, a multidimensional scheme of the European Union security area is being formed and implemented. Beyond the structures that are relevant and indirectly address security issues, the core of this scheme in the first place is constituted by the led by baroness Catherine Ashton European External Action Service (EEAS).

It should be underlined, that the EEAS is a new and not yet tested by the international diplomatic practice mechanism, a so-called European know-how of joining the foreign policy and defense functions, which, as a result, creates the multifunctional security pool. The main functions of the EEAS are: conducting the EU's common foreign and security policy through the already established and tested system of bilateral relations between the EU and other states; assisting in the development of the coordinated position of the EU member states; supporting the achieved progress and its practical implementation; monitoring the adherence of the member states to the coordinated position and fulfillment of the joint commitments. Among the guiding principles for the EEAS the constitutive are the strict adherence to the Lisbon Treaty provisions, avoiding the functional duplication, ensuring consistency and coordination between the different areas of external action. At the same time, the EEAS assists the President of the European Council (EC), currently Herman van Rompuy, the President of the European Commission (Manuel Jose Barroso) and the EU members.

EEAS, whose full-fledged activity is expected to commence in 2014, has a rather far-flung structure. It is administered by the EU High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy – Vice-president of the European Commission whose mandate is set according to the length of the European Commission mandate. The High Representative not only administers and supervises the functioning of the multidivisional EEAS, but also chairs the meetings of the EU Council of Foreign Affairs Ministers and those of the Political and Security Committee. The High

Representative regularly reports on the EEAS activity to the EU Council and the European Parliament.

Being a Vice-president of the European Commission, which is a member of the European Commission, the High Representative also possesses the right to initiate laws as well as to control their implementation. The EEAS headquarters is managed by an Executive Secretary-General, who is assisted by two deputies. The organisation chart of the headquarters includes the directors-general and their deputies responsible for developing the external policy strategies and tactical steps and covering all the geographical areas where the EEAS operates; directors (minister-counsellors) whose functions do not duplicate those of the deputies to the Secretary-General or those of the directors-general; heads of subdivisions (counsellors) and heads of 136 EU delegations to other countries, that could basically be considered as the EU embassies abroad.

It is entirely possible that the small EU countries close down their diplomatic mission abroad and transfer their functions to the EU embassies. It should be mentioned, that the EU's broad diplomatic presence can be compared to that of the leading European states. The Embassies and consulates of the Great Britain function in more than 170 countries. Germany has 226 missions abroad, of those 145 are embassies, 59 general consulates and consulates, 12 permanent missions and 10 other missions. France has 149 embassies, 17 representative offices and 113 consular offices. For comparison, the Russian Federation has 236 diplomatic missions abroad, thus exceeding the EU diplomatic service by a hundred².

The structure of a common European diplomatic service is set to include around 7 000 staff, one third of whom would work in Brussels headquarters. But, the mentioned numbers do not cover all the EEAS components. According to the plan the EEAS covers the whole complex of security structures and the EU's Military Staff (EUMS), Crisis Management and Planning Directorate (CMPD) and Civilian Planning and Conduct Capability (CPCC). The scope of the High Representative activity also includes the functions of European defense agency, EU satellite centre, European Security and Defense College, the EU Institute for Security Studies. The EU Situation Centre (SITCEN) that co-operates with the President of the European Council, the President and members of the European Commission has also become part of the EEAS structure. Established also were a legal department, staff, financial, internal

audit, protocol and internal security subdivisions, as well as the information and communication centre.

The EEAS shall benefit from co-operation with the relevant services of other European institutions according to the principles set by the working papers concluded between the High Representative and the EU council, the European Commission and the European Parliament.

The EU security is based on a principle of solidarity and defense policy according to which:

- the countries are obliged to sent assistance to an EU member in case of an invasion or a disaster;
- the countries have to conclude a common defense treaty;
- the countries interact according to the procedure of enhanced co-operation which means deep integration of at least nine of them.

Among the most substantial amendments to the security scheme there is inclusion of provisions for the collective security prototype to the Lisbon Treaty. Even though the words collective security were not mentioned in the amended text of the EU treaty, it was stated that, in case of a military aggression towards an EU member state the others have to fulfil their commitments and to help and support it by all the means they possess Thus, as this is mentioned in the article 42 of the Treaty, the collective security principle is part of the EU treaty (according to the article 51 of the UN Charter). Therefore it is very likely that the EU is not planning to go back to the Western European Union (WEU) well-known scheme, when the Union was responsible for the members' security. One should remember that the WEU activity was frozen so that European countries could preserve their legal authority for the collective security beyond the NATO scope. This is proved by the further development of the renovated security and protection system, which is based on a collective security principle, and regulated and implemented by the modern EEAS, in particular by its defence and security structures.

Positive amendments in this sphere were marked by the reestablished position of France being one of the Core of Europe leaders, whose leadership, since rejoining NATO, is actively promoting France's importance in the Alliance and suggested to create a special six-member group within the ESDP (namely, France, Germany, The UK, Spain, Italy and Poland) in order to co-operate in the sphere of defense. Meeting with the other WEU

members in 2007 France also expressed an idea to include the nuclear component as a part of the future common defense policy. But, it should be mentioned, that the EU did not elaborate a common policy neither for the countermissile defense, nor for other acute security issues, including those of the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe.

Even though the first joint declaration on the European Security and Defense Policy (ESDP) was adopted only in 1998, the ESDP itself was unfolding quite quickly. The EU has around 18 missions in various parts of the world: the Balkans, the sub-Saharan Africa, the Middle East, the Central Asia. The EU member states have reached a consensus on the issue of the common policy necessity, and the ESDP remains to be a sphere of intergovernmental cooperation. The success of this policy fully depends upon fulfillment of the Lisbon Treaty provisions. Co-ordinated policy and approach towards managing the civic crises is expected from the EU, as of 18 missions 14 were not as much settling a military confrontation as regulating civic (humanitarian) crises.

The establishment of the EEAS and concentration of the EU's external functions in one pair of hands should, according to experts, enable this international organization to participate more effectively in international affairs, as well as to ensure the co-ordination and overcome the incoherence when making decisions that are to be implemented by communities. And the most important, as is seen, the external economic activity would be assisted by the external policy and supported by the capability to conduct military and humanitarian operations. At the same time, the EU's activity would become systemic, the Union would start speaking out with one voice, and the information component of the Union's activity would be strengthened. The lack of information about the EU external activity has already been observed, as hardly anyone had noticed the Union's intensive activity in Afghanistan, where significant financing and political activity have not brought any political dividends.

Another benefit of introducing the EEAS is the autonomy in the external activity also supported both by the arrangements with NATO and by the experience gained in the Kosovo crisis and on the Balkans. Even though the EU's success in peacekeeping operations is not significant, the Europeans could continue with this responsibility. An important issue constitute the provisions for the structured co-operation, which would enable to increase the

defense potential, create the common forces and start joint military and technical programmers. It also stipulates for certain monitoring and control functions as well as an obligation to contribute, for a period from 30 up to 120 days, special military troops for the common purposes (with the mandate and other details to be defined unanimously).

The complex of the common security and defense tasks is being solved by co-operation of the EU members with NATO. For those countries that are members of both, the NATO and the EU, a correlation of commitments within the ESDP is stipulated. But the issue of military conflicts resolution remains rather acute, and the Lisbon Treaty de facto does not touch upon it, even though the effectiveness of those conflicts resolution is directly dependent on the results of the arrangements made between the EU and the NATO.

But the global processes have their impact on the current situation. The authors think that a response to the events in Georgia and Russia's attempt to promote its mechanism for settling the Nagorno-Karabakh issue, was the EU's defense project – the establishment of the European Rapid Reaction Force (ERRF). Still, the European refused to get involved in Georgia in 2008, mainly because of the purpose and idea of the European military force, created not within the WEU, but for implementation of a new idea – to deploy limited forces in the hot spots. Also, the EU members do not bear any responsibility for Georgia's security and are interested in European security in the first place.

As is known, the idea to establish the separated from NATO European Forces was suggested by France and Germany, later joined by the Great Britain. The European Forces are created to be deployed in the hot spots where the fire has been ceased already, and therefore mainly have the peacekeeping functions. Up to a certain point they are an alternative to the UN peacekeeping troops. The Europeans are interested in security in Europe in the first place, but then this is connected to the area of responsibility of the European troops. The problems that arise are inability and ineffectiveness to resolve local conflicts, low co-ordination level, technical incompatibility, low mobility, inability to comprehend the tactical goals, low effectiveness of the commands etc. Also, the weapons production is not universal, is conducted according to the national standards. In fact Europe does not have unified weapon production standards. The Europeans, notwithstanding certain

technologic success, are, in general, is behind the American military development and are not able to use the modern technologies in the limited national markets. According to the assessment done by the French and British Defense ministries, for the successful development of the weapon production sector the conventional weapons market should be increased at least twice (2–2,5 times), and only the united Europe could do this.

When drafting the European defense initiative it was realized, that Europeans have to co-operate with the US and NATO as for deploying missions in some regions it is necessary to use the satellite networks, airbases and sea bases that are not in the possession of the EU member states. Even though these tasks are not acute at the moment, the principle decisions have to be made. The functional division between the NATO and the European Forces is a problem not yet resolved. One way or the other, NATO will face the lack of agreement, the problems of the political decisions and military issues. The US considers that the European Forces make the NATO effectiveness lower. And there is a Russian factor on top of that, even though it is of secondary character. France and Germany consider Russia to be hostile to NATO. Turkey with its unsatisfied EU aspirations could also bring complications, some of which could already be observed today.

The process of the EU structurization has touched not only upon its security and defense spheres. The economic crisis forces to change the rules of behavior for the European countries. The issues of budget, expenses, assistance funds are reconsidered; the procedure of assistance if more formalized, the reimbursement algorithm is changed, the banking regulations are being amended. When adopting the EU budget for 2013, the Ministers agreed that the handouts should not exceed the 2012 level for over 2,9%. As a result, the EU's budget stipulates € 132,7 billion handouts in 2013 and € 149,78 billion in obligations, which could be paid within several financial years.

The priorities are the sustainable economic development, the rapprochement policy, and the EU policy in the areas of freedom, security and justice. This all proves that Europe is concentrated on its internal problems, caused by the crisis. The Ministers have also discussed the proposal of the European Commission on establishing the long-term financing programmer for 2014–2020. As is remembered, on 29 June 2012 the EU Summit participants

adopted the Joint statement, which stipulates the necessity to break the vicious circle of the banks and the state. This is why the European Commission elaborated the proposal for creating a single control mechanism.

The summit participants also reiterated their readiness to provide for the financial stability of the Euro zone. In particular, for stabilizing the financial markets in Euro zone it is planned to use all the available tools according to the specified recommendations and timing, and the commitments of the countries, as well as in adherence to the European Semester (which obliges every EU member to present its budget to the European Commission for consideration), the Stability and Growth Pact and the macroeconomic imbalance procedure. These steps have to be taken in balanced but decisive manner, as the EU leaders say. The crisis has been slowed down by inputting € 1.000 billion in the EU banking system and enhancing the European Financial Stabilisation Mechanism (EFSM) and the IMF reserves.³ Thus, the EU's decisions prove that Europe aims at correcting the situation and ensure further development. The OECD calculations show that the euro zone economy drops by 0,1% in 2012 but the will grow by 0.9% in 2013. Germany's grows is expected to amount 1,2% in 2012 and 2% in 2013. Though the economic situation in Europe is recovering, the debt crisis could run beyond control again as Greece is unlikely to preserve its credibility and Spanish banks have to be recapitalized.

Preservation of the European values is threatened by the migration issue. At the end of 1980's – beginning of 1990's immigrants were accepted practically in all the EU countries. In 1991 the number of registered immigrants in EU had reached 13 mln people. Now, according to a recent assessment there are around 30 mln Muslims living in the Western European countries, and this number continues to grow. The policy of involving the immigrants was introduced in order to protect economic interests of the European states. In fact, the European governments themselves forced their economies to become dependent on the labor migration inflows. The lack of regulation in this sphere has posed European economy and social stability under threat as the number of labour immigrants drastically increased at the beginning of 1990's.

Uncontrolled migration is a threat. The phenomenon of islamization is becoming a negative trend. Premature migration policy has brought to an increase in numbers of Muslims in

France — now exceed 8 mln (in 1980's — around 5 mln), building over 3.000 mosques in this country and money inflows from Saudi Arabia aimed at supporting the Muslim community. The Great Britain has around 3 mln Muslims and 2.000 functioning mosques, Germany — 7 mln Muslims (compared to 4 mln in 1990's) and 2.000 mosques. In Germany almost 2.000 people convert to Islam each year. Mosques function in Belgium, Poland, Norway, Finland etc.

Immigration caused deep political consequences — a so-called phenomenon of a mutual push-off, which remains undeniable.⁴ France is ranked second after Germany according to the immigration numbers. According to the 1999 census the number of foreigners in France was 3,3 mln or 5,6%, and the number of immigrants — 4,3 mln (7%). And if to include those who have started a new family in France, the number of people connected to the current immigration could exceed 12 mln.

The most important goal for France's immigration policy was to integrate the immigrants into the French community. Soon, reaching this goal becomes more acute as the islamization of France continues and the French identity crisis deepens. The frustration of the French with the Government's migration policy grows as is the negative attitude towards Islam (76% of those surveyed). As a result, over 80% of the French demand the separation of the State and the Church as Islam is becoming the dominant religion in the country: 75% of the 6 mln French Muslim community name themselves committed and 70% fast during the Ramadan. There also were clashes observed between the Catholic and Muslim communities.

Immigration has already brought its negative impact to the European countries. On the first place, there is the unemployment increase, which causes decrease of salaries, deepens the housing estate issue, worsens the crime and increases social tensions, as well as deepens the issues of discrimination and low quality school education. Immigration is named among the first rank purposes for the French identity crisis. Germany experiences similar problems through immigration. As a result, the leaders of the EU states had to admit the collapse of the implemented immigration policy.

The EU has developed and continues to implement the common criteria both for legal migration and for preventing the illegal. Those criteria vary from limiting the immigration flows to

pragmatic involvement of labor migrants according to the country's needs. An example of a unified policy is the immigration road map: implementing the common for all the EU countries migration and stay rules for citizens of other countries, introducing common rules for immigration of the highly qualified professionals and seasonal workers, as well as setting the labor immigration quotas for each EU country. This way immigration is perceived as desirable but remains to be a kind of a shock-absorber as in case of an economic crisis and unemployment increase the immigrants get fired first.

The European model of regional security is not focused solely on the EU security schemes. It stipulates for and includes the full-fledged activity of a regional security organization – the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) with its main instruments of early warning and conflict prevention, crisis management and postconflict recovery. Even though this structure does not have a formalized legal status, the decisions it approves are politically binding. The OSCE subdivisions, field missions, centers and representative offices employ over 4.000 staff in 19 hot spots in Europe, Caucasus and Central Asia and help to preserve stability in Europe, balance ambitions, conduct elections and protect human rights⁵.

The events of the last decade have shown the vulnerability of Europe's unity in integration. On a background of troubles in Europe, as a contrast to other international institutions, being one of important elements of Europe's unity and stability the Council of Europe showed its stamina and established itself as a regional security element. The CoE has developed a number of projects aimed to promote democracy and judicial reforms in Eastern and Southern Europe countries. It is a body that takes care of human rights protection, in the first place. After becoming a CoE member, Ukraine promised to stand for the democracy values.

That is, Europe's security mechanism would not be complete without a regional structure – the Council of Europe. At the same time it should be mentioned, that the limits currently put on the issues that remain within the scope of the CoE authority leave this body with a wide area for its activity in order to create a system for adaptation to the globalization processes of today through the mechanisms of human rights protection. Already today we observe that the process of joint decision making is unfolding between the CoE and the EU with their legislation being cross-referenced, as

well as the growing trend for mutually interdependent steps of the CoE, the OSCE and the EU. That is how the triumvirate of Europe's leading structures works towards ensuring stability and security of this region.

¹ Див.: Л.Д.Чекаленко. Україна в європейських структурах безпеки і співробітництва / Україна в Європі: контекст міжнародних відносин / за ред. д.і.н., проф. Кудряченка А..І.— К.: Фенікс, 2011. — С. 534 — 550.

² Европа обзаведется своим МИДом // Газета «Коммерсантъ». — 2010. — 28 квіт.

³ Европа — тормоз мировой экономики, — ОЭСР. — Режим доступу: http://economics.lb.ua/world/2012/05/22/152407_evropa_tormoz_mirovoy_ekonomiki_.html/ 22 мая 2012.

⁴ Див.: Людмила Чекаленко, Марія Васильєва. Виклики міграції: досвід Європи // Зовнішні справи. — 2012. — №1. — С. 44—48.

⁵ Див.: В.Ціватий, Л.Чекаленко. Головування України: завдання визначено, шляхи окреслено // Зовнішні справи. — 2012. — № 7. — С. 6—9; Л.Чекаленко. ОБСЄ: українське головування / К.: «LAT&K», 2012. — 78 с.